

Музей радянського тоталітаризму на Сумщині: від ідеї до втілення.

Після падіння комуністичних режимів в ряді країн Європи були відкриті музеї тоталітаризму, створені Інститути національної пам'яті як державні інституції, призначення яких полягає у збереженні історичної пам'яті і формуванні демократичної ідеології. Зокрема, 2002 р. було відкрито музей в Угорщині (офіційна назва – «Будинок терору»), розташований у приміщенні, де у 1940 – 1945 роках була штаб-квартира угорських фашистів, а в 1945 – 1956 роках – штаб-квартира таємної поліції Угорського комуністичного режиму. У першій залі музею на одній стіні розміщено телевізійні екрани, на яких транслюється фашистська пропаганда. Інша стіна телевізійних екранів демонструє комуністичну пропаганду. Це миттєво справляє потужне враження, як і було замислено. Фотографії, звук, відео матеріали розраховані на молодих людей, які не пам'ятають жодного з режимів. [1, с. 436]. У Німеччині створений Музей історії таємної поліції «Штазі». У столиці Литви Вільнюсі колишня будівля КДБ (Комітету державної безпеки) перетворена на Музей жертв геноциду, в Латвії у приміщенні радянського музею «латиських стрільців» відкрито Музей окупації. Після проголошення незалежності України представники наукової спільноти, провідні історики пропонували розробити політику пам'яті, яка передбачала б заходи для засудження та унеможливлення не правових злочинних режимів [2, с. 128].

На відміну від країн Східної Європи, тоталітарне мислення і радянська історична пам'ять в ментальності сучасної української людини пустили глибоке коріння, тому заходи з декомунізації носили непослідовний характер. Наприклад, в Сумах пам'ятник В. Леніну (встановлений 1982 р., скульптор Е. Кунцевич, архітектори І. Ланько, А. Заваров) було перенесено 2000 р. на околицю міста. Один з перших в Україні музеїв тоталітаризму відкрито в Тернополі, у приміщенні одного з корпусів технічного університету. Експозиція складається, переважно, з радянських артефактів та тогочасних атрибутів, тому цей заклад є, скоріше, музеєм радянського минулого, оскільки не відображає злочинної сутності тоталітаризму. Звісно, соціальний простір, особисте життя людини, незважаючи на ідеологічний тиск, мало свої позитиви. Однак, намагання перенести у майбутнє символів минулого без належної історичної та правової оцінки лише служить меті збереження у свідомості сучасних українців рецидивів комуно-радянської ідеології та виправдання злочинів тоталітаризму.

Проведення систематичної і послідовної політики з декомунізації, дерадянзації і дерусифікації українського народу стало можливим лише в умовах демократизації суспільства, об'єднання зусиль державних органів, представників наукової спільноти, громадськості. Стихійний демонтаж пам'ятників В. Леніну (так званий «ленінопад») розпочався наприкінці 2013 р., під час Євромайдану. В окремих випадках він здійснювався силами громадських активістів і супроводжувався частковим або цілковитим руйнуванням пам'ятників, деякі пам'ятники зникли. Після ухвалення у квітні 2015 р. законів про декомунізацію, зокрема, Закону України «Про засудження комуністичного і націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» процес зміни топонімічних назв, демонтажу пам'ятників радянської доби набув масового характеру. В Сумській області станом на кінець 2016 року, було демонтовано 86 пам'ятників комуністичним вождям, з них 54 - пам'ятників В. Леніну, в цілому в Україні 2389 та 1320 пам'ятників відповідно. [3]. Символи державної влади перетворювалися на комунальне майно з невизначеним подальшим призначенням.

Символічно, що в рік століття жовтневого більшовицького перевороту та пам'яті жертв «великого терору» у середовищі наукових та музейних працівників виникла ідея створення музею радянського тоталітаризму. Зокрема, з ініціативи УІНП, у Києві створюється Музей монументальної пропаганди СРСР. Місцем розташування Музею обрано колишню Виставку досягнень народного господарства з архітектурним ансамблем у стилі радянського монументалізму. Образотворче мистецтво за тоталітарної доби зазнавало значного ідеологічного тиску. Скульптура, що була частиною плану «монументальної пропаганди» (автори плану В. Ленін та А. Луначарський), мала відповідати критеріям «соціалістичного реалізму». Проте всупереч цьому з'являлися твори, позначені оригінальністю творчого задуму та високою професійністю виконання. Наприклад, відомий скульптор І. Кавалерідзе створив новаторський пам'ятник В. Леніну в м. Шостці у вигляді агітаційного комплексу, який, на жаль, не зберігся [4, с. 11].

Ідею зібрати та зберегти демонтовані пам'ятники комуністичної доби на Сумщині взялися реалізувати наукові співробітники Державного історико-культурного заповідника в м. Путивлі (директор С.В. Тупик). Згідно з науковою класифікацією музеїв, заповідники – це музеї комплексного типу просто неба, що володіють особливою цінністю й отримали цей статус згідно з постановами урядових органів [5, с. 65-66]. Статус заповідника передбачає особливий режим збереження й використання територій та об'єктів. Заповідник у Путивлі включає, серед інших об'єктів, Музей партизанської слави та виставку

військової техніки часів Другої світової війни в Спадщанському лісі в 15 км. від міста. Поблизу музею, на відкритому майданчику, вирішено розмістити скульптурні твори (пам'ятники, погруддя, скульптурні групи), демонтовані за Законом про декомунізацію. Серед експонатів – пам'ятники, зібрані співробітниками заповідника на території Сумської та інших областей, окремі твори надані приватними колекціонерами. Питання про художню цінність пам'ятників належить до компетенції архітекторів та мистецтвознавців, проте художня школа реалізму належить до мистецької спадщини ХХ століття і потребує окремого дослідження. Найбільшим експонатом є пам'ятник В. Леніну (скульптор П. Мовчун, архітектор С. Кілесюк, 1985), який до недавнього часу знаходився на центральній площі м. Путивля. Частина пам'ятників, зокрема, фігури С. Кірова та Й. Сталіна перебувають на реставрації.

Однак, історичний музей – це не лише зібрання мистецьких творів, він повинен стати важливим інструментом політики історичної пам'яті. В даний час відбувається розробка концепції та змістовного наповнення експозиції. Попередня назва – Музей монументальної пропаганди, - в подальшому може бути змінена (можливі варіанти: Музей радянського тоталітаризму, Музей комуністичного мистецтва, Музей мистецтва тоталітарної доби або інше). Зміна топоніміки, знесення з вулиць та площ матеріальних символів минулого – лише перший крок на шляху до перебудови свідомості суспільства. Експозиція Музею тоталітаризму має на меті не забуття радянського минулого, а навпаки, бути прикладом того, що ніколи не повинно повторитися. На нашу думку, поруч з експонатами слід розмістити інформацію про головні постаті комуністичного режиму, а також наслідки тоталітарної політики держави – Голодомор, масові політичні репресії, депортації, геноцид українського народу в ХХ столітті. Слід показати специфіку встановлення комуністичного режиму на Сумщині, селянський опір більшовизму, інакомислення другої половини ХХ століття. Можливо, серед експонатів, будуть представлені атрибути тогочасного повсякдення, але основна увага повинна приділятися наслідкам та жертвам тоталітарного режиму, оскільки музей виконує не лише просвітницьку, але й виховну функцію. Відвідувачі музею матимуть можливість ознайомитись зі зразками мистецтва комуністичної доби, разом з тим важливо відтворити важку атмосферу страху, відсутності громадянських прав і свобод, особливе значення це має для виховання молоді. В подальшому експозиція музею буде поповнюватися не лише мистецькими творами, але й іншими матеріалами, присвяченими історії комуністичного тоталітарного режиму «Ніколи знову» – така повинна бути основна ідея Музею тоталітаризму як важливого інструменту національної політики пам'яті, утвердження демократичних та загально людських цінностей.

Література

1. Епплбом Енн. Історія Гулагу / Енн Епплбом // Пер. з англ. А. Іщенка // К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 511 с.
2. Гирич І. Концептуальні проблеми історії України / І. Гирич // Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. – 224 с.
3. <http://www.memory.gov.ua/news/ponad-50-tisyach-vulits-zminili-nazvi-vprodovzh-2016-roku>
4. Дейнека А.И. Памятники архитектуры Сумщины / А.И. Дейнека // Харьков: Прапор, 1988. - 199 с.
5. Рутинський М.Й., Стецюк О.В. Музеезнавство: навч. посіб. /М. Рутинський, О. Стецюк // К.: Знання, 2008. – 428 с.